

- право — процесуальне право»: проблеми визначення та співвідношення // *Суспільство. Держава. Право*. — 2005. — № 5. — С. 6-9.
5. Черепакін Б. Б. К вопросу о частном и публичном праве // *X сб. тр. профессоров и преподавателей Иркутск. гос. ун-та*. — Иркутск. 1926.
 6. Голубцов В. Г. Сочетание публичных и частных начал в регулировании вещных отношений с участием государства. — 2-е изд. — СПб., 2005. — С. 62.
 7. Иоффе О. С. Обязательственное право. — М.: Юрид. лит., 1975.
 8. Суханов Е. А. Гражданское право. — М., 1993. — Т. 2.
 9. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. — М.: Статут, 1998.
 10. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. — М.: Статут, 1998. — С. 198.

УДК 347.764

А. С. Жила

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Незважаючи на те, що договір страхування не є новим у цивільному обігу і досить давно досліджується вченими-правознавцями, деякі страхові терміни і явища дотепер не мають чітко встановленого законодавчого визначення і є предметом дискусій у юридичній страховій літературі. Такі відомі в області страхування вчені, як: Ковалевська Н., Мен Є., Попандопуло В., Турбіна К., Фогельсон Ю., Цветкова Л., Шахов В., Юлдашев Р. та інші ведуть полеміку на сторінках журналів, монографій і підручників, присвячених страхуванню, про визначення таких основних страхових понять як «страхова діяльність», «страхування», «інтерес», «ризик», «страховий випадок» та ін.

Вчені відносять діяльність по наданню страхових послуг до одного з видів підприємницької діяльності [1, с. 3-5] і визначають страхову діяльність як вид підприємницької діяльності з захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, здійснюваний шляхом формування за рахунок сплачуваних внесків до страхових фондів, призначених для відшкодування збитків і виплати страхових сум особам, що беруть участь у страхуванні, у разі настання визначених подій (страхових випадків) [2, с. 371]. Зазначена діяльність здійснюється як по відшкодуванню збитків, яких зазнала фізична або юридична особа, за допомогою їхнього розподілу між багатьма особами, так і незалежно від понесених особою збитків, коли страхування здійснюється на випадок можливого недоліку (наприклад, ренти або додаткової пенсії) за рахунок грошових фондів, формованих зі страхових премій, що сплачуються ними.

Зміст страхової діяльності полягає в прийнятті страховиком на себе обов'язку по відшкодуванню втрат страхувальника, що виникли внаслідок настання непередбаченої події за допомогою відшкодування збитку в рамках розподілу ризиків.

Відшкодування збитків при страхуванні виробляється з засобів страхового фонду, що формується в страховій організації. Об'єктивна потреба в страхуванні обумовлюється тим, що збитки часом виникають унаслідок факторів, взагалі не підконтрольних людині, наприклад стихійних сил природи, а, отже, не спричиняють цивільно-правової відповідальності. У подібній ситуації стягнути збитки з «кого б то не було» неможливо, тобто, такі збитки погашаються за рахунок засобів самого потерпілого. Заздалегідь створений для цих цілей страховий фонд, таким чином, може бути джерелом відшкодування збитку.

Чинним законодавством, зокрема п. 1 ст. 22 ГК України, встановлено, що особа, право якої порушено, може вимагати повного відшкодування збитків, тобто, таким чином регламентується право кожного на відшкодування збитків, однак у деяких ситуаціях це неможливо.

Законодавством регламентовано два принципи відшкодування збитків: у натуральній формі й у грошовій формі. Страхова справа бере свій початок із загальних положень про відшкодування збитків і передбачає їхнє відшкодування в грошовій формі, однак законом, також встановлено, що умовами договору страхування може передбачатися заміна страхової виплати компенсацією в натуральній формі в межах суми страхового відшкодування.

В основі страхової діяльності лежать ризики, що базуються на обов'язку відшкодування збитків третій особі заподіяних особою, що застрахувала відповідальність за цей збиток, або збитків особи, що застрахувала свій збиток, заподіяний третьою особою.

Є безліч наукових визначень поняття «ризик», наприклад, як деякої сукупності безлічі небезпек, або гіпотетичної можливості настання збитку, наявність тенденції до відхилення фактичних значень від планованих показників в умовах невизначеності.

Одне з таких понять і найбільше, на наш погляд, прийнятне при розгляді питання про страхову діяльність, дає В.В. Глушенко, ризик – це можливість позитивного або негативного відхилення в процесі діяльності від очікуваних або планових значень [3, с. 16]. А якщо говорити про ризик у страхуванні, то поняттям є наступне: під ризиком у страхуванні розуміється прогнозований збиток об'єктові страхування в результаті настання страхової події [4, с. 48-51].

У залежності від різних основ ризику можна класифікувати.

Так, із причин виникнення до числа об'єктів, що піддаються їм, виділяють: фундаментальні ризики – ризики, причини яких непідвласні людям. Це неконтрольовані, всеохоплюючі ризики, що впливають на всіх. Таким ризикам піддається велика кількість людей, що і змушені нести відповідальність по цих ризиках; систематичні ризики – це ризики ладіння «ринку» як єдиного цілого. Ці ризики є породженням фундаментального ризику і не зв'язані з конкретним підприємством, цінним папером, не можуть бути диверсифіковані або знижені діями на ринку. Джерела таких ризиків перебувають за межами конкретного рин-

ку: геополітичні процеси, нестійкість політичної системи, нераціональна податкова політика держави та ін.; специфічні ризики – це ризики, зв'язані з окремими особистостями або підприємствами, як із причин, так і по факту наступаючого збитку.

На страхування в основному приймаються специфічні ризики. Фундаментальні ризики прийнято відносити до так званого «форс-мажорних обставин», що не включаються до страхування. Звідси з погляду можливості страхування можна виділити ризики страхові і нестрахові.

По особливостях джерел ризику виділяють:

- 1) об'єктивні – ризики, джерела яких не залежать від волі і свідомості суб'єкта;
- 2) суб'єктивні – ризики, що можуть бути реалізовані у випадку ігнорування суб'єктом діяльності об'єктивних факторів;
- 3) індивідуальні – ризики, обумовлені специфікою об'єкта або джерела ризику;
- 4) універсальні – ризики, властиві основній масі визначених типів об'єктів (суден, будинків і т. ін.);
- 5) екологічні ризики – можливість нанесення збитку природному середовищу в результаті забруднення і використання природних ресурсів у зв'язку з перетворюючою діяльністю людини;
- 6) транспортні – ризики, що виникають у процесі перевезень пасажирів або вантажів різними видами транспорту;
- 7) політичні – ризики, обумовлені геополітичною, соціально-економічною ситуацією і діяльністю держави;
- 8) фінансові ризики – можливість утрати суб'єктом коштів, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, із вкладенням капіталу, здійсненням фінансово-господарської діяльності.

Джерелами ризику можуть бути випадкові явища природи, ненадійність технічних елементів, невірні рішення і запізнювання рішень, помилки, дії конкурентів, таємниці й ін.

Люди вступають у різноманітні правовідносини під впливом інтересів, потреб. Страхова діяльність також виникає і здійснюється лише при визначених передумовах. Основою здійснення страхової діяльності є надання страхового захисту інтересів третіх осіб шляхом компенсації нереалізованого або порушеного інтересу шляхом сплати визначеної грошової суми [5, с. 1].

На думку Ю.Б. Фогельсона, термін «інтерес у збереженні майна» з юридичної точки зору варто розуміти як інтерес особи, що несе ризик втрати або ушкодження майна [6, с. 100-107]. Позиція Ю.Б. Фогельсона, на думку С. Хохлова, є не зовсім вірною, тому що вона звужує поняття інтересу у збереженні майна. Несення ризику втрати або ушкодження майна входить у поняття інтересу, але не обмежується тільки ризиком, і означає, що даний перелік не закритий. Доповнювати його, на думку С. Хохлова, буде заснована на здоровому глузді практика [7, с. 8-16].

У страхуванні відповідальності страховий інтерес виявляється у формі можливості одержання страхового забезпечення при заподіянні шкоди особистості і страхового відшкодування при заподіянні збитку майну або в зв'язку з відповідальністю за договором. Тобто, збиток виникає не безпосередньо в страхувальника, а в третіх осіб – вигодонабувачей за договором страхування відповідальності. У страхувальника він може виникнути опосередковано у виді обов'язку відшкодувати збиток. Так, у договорі страхування відповідальності страхується не стільки сам збиток, скільки обов'язок його відшкодувати [8, с. 59-61].

Страховий інтерес є передумовою, виникнення страхової діяльності без якої є неможливим. Для визначення страхового інтересу виділяють наступні ознаки:

1) коли обставини, зв'язані з предметом інтересу, можуть заподіяти збитки зацікавленій особі, у тому числі позбавити його якихось вигод;

2) коли для зацікавленої особи важливо, щоб стан предмета інтересу, як з погляду схоронності, так і з погляду інших його якостей, залишалося незмінним;

3) коли необхідна наявність таких зв'язків із предметом страхування, щоб у результаті впливу небезпеки, від якої страхування здійснюється, особі був заподіяний збиток – так, інтерес в одержанні виграшів при участі в іграх, лотереях, парі, не є страховим, тому що у випадку програшу особі, не дивлячись на те, що вона зацікавлена в одержанні грошової суми, не заподіюється який-небудь збиток.

Говорити про те, що інтерес є страховим можна тільки в тому випадку, якщо присутні всі зазначені ознаки. Як уже відзначалося вище, одного тільки інтересу в одержанні грошової суми недостатньо для виникнення страхових відносин, особа також повинна мати інтерес до предмета страхування й у його збереженні. Але при цьому страховий інтерес не обов'язково ґрунтується на якому-небудь праві зацікавленої особи стосовно предмета інтересу, досить, щоб особа була іншим способом зацікавлена в збереженні предмета, наприклад, перевізник, що страхує перевезений ним вантаж.

Таким чином, основними компонентами страхового інтересу є: наявність в особи зацікавленості (інтересу, спонукання); характер цієї зацікавленості (захист своїх матеріальних інтересів); спосіб реалізації зацікавленості (шляхом страхування); необхідна умова (або обмеження) реалізації такої зацікавленості (те, що вона заснована на суб'єктивному праві особи) [9, с. 3-7].

Отже, можна дати визначення поняття страхового інтересу, як спонукання деякої особи до захисту своїх, заснованих на суб'єктивному праві матеріальних інтересів шляхом страхування.

У нормах, що регулюють страхову діяльність під страховим інтересом розуміється об'єкт страхування. Так, відповідно до Закону України «Про страхування» (далі Закон), об'єктами страхування є всі, майнові інтереси, що не суперечать законодавству України:

а) пов'язані з життям, здоров'ям працездатністю і пенсійним забезпеченням (особисте страхування);

б) пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);

в) пов'язані з відшкодуванням збитку, заподіяного страхувальником (страхування відповідальності).

Як впливає з визначення Закону, страхуванню підлягає тільки майновий інтерес. Так, не приймається на страхування збиток, заподіяний особі внаслідок нанесення йому, наприклад, моральної шкоди. Крім цього, законодавство містить перелік інтересів, страхування яких заборонено: протиправні інтереси; збитки від участі в іграх, лотереях, парі; витрати, до яких особа може бути примушена з метою звільнення заручників.

Потрібно відзначити, що чинне законодавство про страхування досить недбало оперує категорією страхового інтересу і ризику, найчастіше надаючи підстави до ототожнення зазначених понять, а також суміжних з ними категорій, таких як: майно, збитки. К.Е. Турбіна відзначає, що за ЦК Російської Федерації (ст.ст. 929 і 932) поняття майнового інтересу як об'єкта страхування в договорах майнового страхування стає синонімом страхового ризику (ідентична ситуація й в українському законодавстві, присвяченому страхуванню) [10, с. 32-33].

Як впливає з визначення страхового інтересу, сама наявність інтересу припускає існування пов'язаних з цим інтересом подій, що можуть заподіяти шкоду зацікавленій особі. Відсутність таких подій одночасно означає і відсутність інтересу, тому що інтерес складається в бажанні уникнути шкоди, але, якщо нічого не заподіює шкоду, те немає і відповідного інтересу. Однак, як відзначав Є. Мен, страховик за договором страхування ніколи і ніде не приймає на себе зобов'язання «усунути загибель» застрахованого предмета, він зобов'язується лише відшкодувати страхувальникові вартість загиблої речі в межах договірної суми, при цьому страховик зовсім не відповідає за загибель речі взагалі від нещасного випадку, а лише від точно в договорі визначеної випадкової руйнівної події [11, с. 10].

Подія, що ще не наступила, але результатом настання якої може бути заподіяння шкоди і на випадки настання якої здійснюється страхування, називається страховим випадком.

У момент укладання договору страховий випадок ще не наступив, тому для його визначення також використовується поняття, що означає небезпеку, що з визначеною часткою ймовірності може наступити в майбутньому - страховий ризик. У практиці також використовується поняття страхова подія, тобто подія, що наступила, що відповідає ознакам страхового випадку, але ще не визнана такої страховиком.

Подія, розглянута як страховий ризик, повинна мати ознаки ймовірності і випадковості, тобто така подія повинна бути реальною, здійсненою, визначеною і передбачуваною. Названі умови є обов'язковими і регламентовані страховим законодавством.

Під реальними подіями розуміються не удавані, справжні події, що дійсно існують [12, с. 38-46] (наприклад, неможливе страхування від падіння Місяця або страхування життя на тисячу років). Здійсненні події, тобто ті, котрі можна виконати при дотриманні визначених умов або в конкретній ситуації. Визначеність події - умова, при якій твердо установлені всі її ознаки і характеристики об'єкта страхування, а також умови і порядок настання події, що не допускають сумнівів. Передбачувана подія – умова, при якій можливість настання події допускається сторонами договору з визначеною часткою ймовірності.

Виділення зазначених вище обов'язкових ознак страхового ризику обумовлено в першу чергу економічною природою страхової діяльності, у зв'язку з чим, розглянемо страхування з економічної точки зору.

Як економічна категорія, страхування – це система економічних відносин, що включають сукупність форм і методів формування цільових фондів коштів (страхових резервів) і їхнє використання на відшкодування збитку, обумовленого настанням різних несприятливих подій (ризиків), визначених страховою компанією [13, с. 15]. Таким чином, відбувається перерозподіл ризиків серед страхувальників, під яким розуміється особливий процес, при якому потенційний ризик нанесення збитку майновим інтересам кожного страхувальника розподіляється на всіх, і, як наслідок, кожен страхувальник стає учасником компенсації фактично нанесеного збитку.

Однак це не означає, що при недоліку зібраних страхових внесків страховик вільний від компенсації збитку. Особливість страхової діяльності як виду підприємництва полягає саме в тому, що їй властивий відомий підприємницький ризик, обумовлений обов'язком страховика компенсувати обговорений заздалегідь із причин виникнення і розмірові збиток, у тому числі, і за рахунок власних джерел.

Все-таки основною метою діяльності страховика є одержання прибутку, і гарантією діяльності страховика є збір коштів (премій), і виплата відшкодування тільки при настанні визначених подій, що створює умову, при якій розмір зібраних внесків перевищує витрати страховика на виплату відшкодування. Таке можливо тільки у відношенні ризиків, настання яких спричиняє, по-перше, заподіяння шкоди життя, здоров'ю громадян або нанесення збитку майну, майновим інтересам громадян і юридичних осіб, а по-друге, характеризується одночасно випадковістю й імовірністю їхнього настання. Через випадковість настання страхового випадку з числа ризиків, що можуть бути прийняті на страхування, виключаються достовірні події. Разом з тим потенційний ризик повинний бути охарактеризований деякою ймовірністю його настання, що базується на фактичних даних.

У випадку ж відсутності в Законі умови про ймовірності і випадковість настання страхової події, тобто, можливості точного визначення характеру і термінів його настання, виплати будуть вироблятися вдесятьох випадках з десяти, при такій умові вилучення прибутку від страхової діяльності неможливо.

Література:

1. Филиппов В. О некоторых проблемах вступления договора страхования в силу // *Страховое право*. – №№ 1-2. – С. 3-5.
2. Коммерческое право: Учебник / А.Ю. Бушев, О.А. Городов, Н.С. Ковалевская и др.: Под ред. В.Ф. Попондопуло, В.Ф. Яковлевой. – СПб., 1998. – С. 371.
3. Глушенко В.В. Управление рисками // *Страхование*. – 1999. – С. 16.
4. Цветкова Л. Концепция трактовки понятия страховой риск как атрибута страхового продукта // *Страховое дело*. – 2000. – № 3. – С. 48-51.
5. Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – М., 1999. – С. 1.
6. Фогельсон Ю.Б. Страховой интерес при страховании имущества // *Хозяйство и право*. – 1998. – № 9. – С. 100-107.
7. Хохлов С. Некоторые особенности страхования имущества в пользу третьего лица (правовые аспекты) // *Страховое право*. – 1998. – № 2. – С. 8-16.
8. Булыгин А. Страхование ответственности. Имущественный интерес в страховании ответственности // *Страховое право*. – 1999. – № 4. – С. 59-61.
9. Бродт И. Некоторые проблемы выбора страховых рисков при страховании гражданском ответственности лиц, осуществляющих свою деятельность по договорам с клиентами // *Страховое право*. – 1998. – №2. – С. 3-7.
10. Страхование от А до Я. / Под ред. Л.И. Корчевской, К.Е. Турбиной. – М., 1996. – С. 32-33.
11. Мен Е. Юридическая природа страхового договора по законодательству РСФСР // *Вестник государственного страхования*. – 1923. – № 7-8 (апрель). – С. 10.
12. Веденеев Е. Страховой случай по договору имущественного страхования. Вопросы доказывания // *Хозяйство и право*. – 1998. – № 8. – С. 38-46.
13. Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М., 1997. – С. 15.

УДК 340.15(37):336.221

*О. В. Жила***ОРГАНІЗАЦІЯ СТЯГНЕННЯ ПОДАТКІВ
У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ**

Перші відомості про наявність податків ми зустрічаємо із самого початку існування Рима, коли він існував у вигляді римської громади. Розподіл цивільного населення ґрунтувався на піклуванні (курії), десять курій складали громаду. Саме по куріях здійснювався набір рекрутів та стягнення повинностей. Повинності, що ними обтяжувались громадяни, мали різний характер. По-перше, це була військова служба вершниками або піхотинцями в залежності від майнового стану. Крім військової служби, громадяни мали й інші особисті повинності, такі, наприклад, як побудова міського муру, побудова громадських споруд, праця на царському полі тощо. Але постійного обкладання прямими податками ще не було, як не було й регулярних державних видатків. Річ у тому, що не було необхідності у видатках на покриття громадських видатків з тієї причини, що держава не надавала ніякої винагороди ні за військову службу, ані за громадські роботи. Якщо ж така винагорода передбачалась, то сплачувала її та ділянка, на якій лежала повинність, або та особа, котра мала цю повинність виконувати [1].

Про те, що громадяни повинні були постійно здійснювати якісь виплати царю, відомостей немає. Навпаки, цар отримував портове мито та доходи з коронних зе-